

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA OBIECTIVUL "LA CHILII", COM. VĂRĂDIA, JUD. CARAȘ SEVERIN

de LUMINIȚA MUNTEANU

Așezată la extremitatea sudică a județului Caraș Severin, lângă rful Caraș și la o depărtare de circa 20 Km de Oravița, comuna Vărădia este cunoscută în literatura de specialitate datorită castrului roman identificat de Vasile Pârvan cu Arcidava. Documentar, satul apare menționat abia în 1390¹.

Informații documentare referitoare la mănăstirea Vărădia, cunoscută și sub toponimicul "La Chilii", sînt sparadice și tîrzii. Singurul document, și acesta recent descoperit în arhiva Academiei de Știință și Artă din Sremski Karlovitz, respectiv o conscripție din 1797, la fila "Protopopiatul Vărădia" se amintește că pe "teritoriul Vărădiei, pe colina careia i se zice vechea Colină a chiliilor, se găsește o mică biserică cioplită într-o singură piatră, care întîmplător a fost găsită în 1753 și care, după spusele tuturor, în vremurile vechi se crede a fi fost mănăstire, în care biserică, cu permisiunea și binecuvîntarea Domnilor arhieriei, cînd și cînd se săvîrșește serviciul divin"².

Folosind tradițiile culese de Petru Șuțu, protopop al Vărădiei în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, istoricul N. Tincu Velia, în a sa Istorieară bisericească politico națională, redactată după monumente și documente istorice, vorbind despre mănăstirile din Banat, arată că "la Vărădia a existat o mănăstire unic monument în felul său, din cele mai cărunte timpuri ale vieții bisericești a românilor"³. Tot aici se menționează că "acest lăcaș a fost înzestrat cu domenii și moșii, dar prin turcii lui Selim Osman devastîndu-se s-a părăsit și surpat și a zăcut sub ruinele sale 200 de ani pînă la eliberarea Banatului de sub turci"⁴.

Importanța istorică a localității, mărimea ei, precum și prezența "chiliilor" ce dovedește o organizare mănăstirească redescoperită în 1718 au fost poate motivele principale care l-au determinat pe episcopul Spiriden Stibita să dispună de zgropirea monumentului, lucrări ce au fost însă amînate, din cauza răzmeriței din 1738, pînă în anul 1754.

O dată terminate lucrările de restaurare, mănăstirea a fost sfințită în 1773, cînd primește și hramul Adormirea Maicii Domnului, an marcat și în textul pisaniei ce se află actualmente incastrat turnului clopotniță.

Istoria zbaciumată a mănăstirii Vărădia, ca de altminteri a majorității construcțiilor de acest tip din Banat, nu se încheie cu această

renaștere din ruinele sale, ci la 1775, pe baza unei decizii a Consiliului aulic, care în prealabil analizase averile și veniturile tuturor mănăstirilor bănățene, ea a fost desființată.

În anul 1832 baronul Teodor Baici, care și-a avut reședința în satul Vărădia, s-a făcut stăpîn "prin înșelăciune" pe mănăstire, construindu-și în 1872, cu zidari italieni, un somptuos cavou, fapt care-și găsește corespondențe și cu situația mănăstirii Saraca, care la 1782 fusese scoasă la licitație de către statul austriac și vîndută unui oarecare Ostoici, funcționar din Timișoara, pentru a-î servi drept cavou familial.

Imaginea fostei mănăstiri așa cum se prezintă astăzi este departe de a păstra aspectul ei inițial. Dominat de silueta unei capele de mici dimensiuni, prevăzut la vest cu un turn clopotniță, precum și de o construcție neogotică, și acestea într-un stadiu avansat de degradare, obiectivul "La Chilii" reprezintă singurele edificii existente pe locul fostei mănăstiri.

Avînd în vedere lipsa datelor documentare referitoare la începuturile mănăstirii Vărădia, s-a socotit necesară recurgerea la investigația arheologică pentru a se obține unele precizări legate de evoluția unui monument pînă acum total ignorat.

Începîndu-se lucrările, au fost trasate cinci secțiuni, după ce în prealabil întreaga suprafață ce urma a fi cercetată a fost defrișată de abundența vegetație care, și ea, a facilitat la izolarea monumentului. Apărat pe laturile de sud și est în mod natural, accesul la acest obiectiv este realizabil printr-o potecă ce traversează terasa superioară a colinei, de la care se ramifică două scări săpate în piatră, ce coboară la baza peretelui stîncos, pe lîngă care s-a grupat așezămîntul primilor monahi.

Rezultatele înregistrate de cercetarea arheologică vor urmări două aspecte - edificiul principal al mănăstirii, respectiv biserica, și elementele constructive legate de zona fostelor chilii. Înainte de a detalia evoluția acestor două componente trebuie amintit că monumentul fiind așezat pe stîncă, necomportînd fundații propriu-zise, stratigrafia nu a înregistrat dificultăți de interpretare. A fost surprins numai în anumite porțiuni primul nivel de călcare format dintr-un strat de pămînt castaniu, suprapus de nivelurile ulterioare de funcționare cu un elocvent material ceramic.

În ceea ce privește edificiul fostei biserici, urmele ei au fost surprinse în secțiunea S I (fig.1) fiind în parte diatrusă de capela Baici. Folosind ca fundație stîncă pe care se desfășura între ansamblul monastic, totuși construcția bisericii a avut drept elevație, pe latura de sud-est, o zidărie realizată din blocuri de piatră, material tăiat din această stîncă ușor calcaroasă. Planul adoptat era compus dintr-un altar destul de dezvoltat în lungime și cu un naos prevăzut cu abside laterale. Urmele elevației sudice, ce constituia soclul naosului fostei biserici, s-au putut surprinde în zona absidei capelei Baici, care, par-

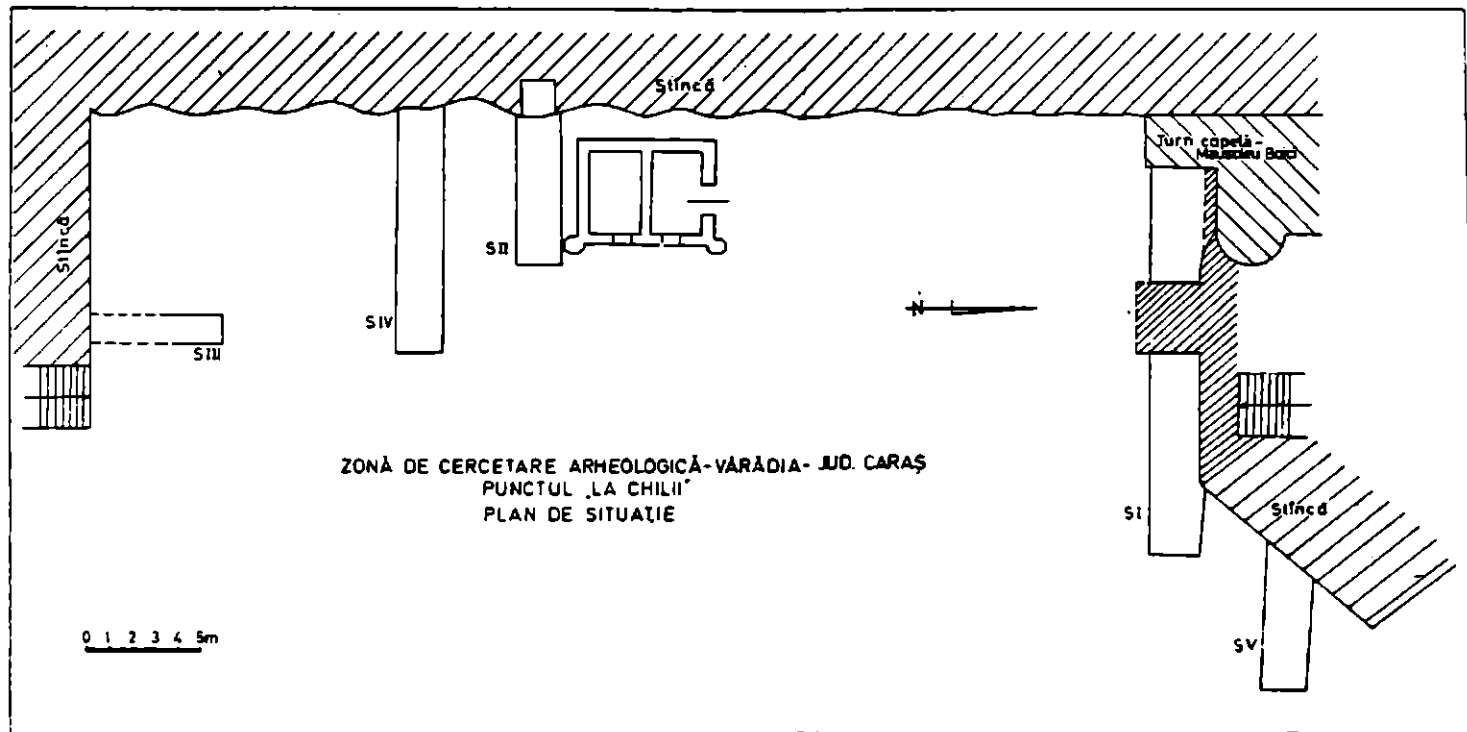

Fig.1.- Planul general al obiectivului "La Chilia".

tial, suprapune vechiul edificiu. Scara de acces dinspre latura de nord a colinei, fiind construită în ultima etapă de modificări, aparținând sec. al XIX-lea, a distrus orice posibilitate de reconstituire a ceea ce a însemnat aspectul exterior, decorație și sistem de boltire. Considerăm în stadiul actual al cercetărilor: că întreaga latură de nord nu a presupus o elevație de zidărie, ci a folosit peretele stîncii, în care a fost săpată absida naosului (sub formă de nișă la interior), deoarece pe acest traseu stîncă prezintă o cotă destul de înaltă.

Referitor la celălalt aspect legat de amenajările fostelor chilii, acestea s-au plasat pe întreg peretele stîncii, prin săparea unor nișe și firide, tehnică combinată însă și cu o elevație din lemn. Urmărind cu atenție peretele stîncii se mai pot observa la circa 3 m înălțime față de actualul nivel de călcare traseul unor lăcașuri de prindere a bîrnelor ce constituiau scheletul acestor chilii și care în exterior se închideau tot pe o lungime de 3 m. Din păcate intemperiiile și-au pus amprenta asupra stîncii propriu-zise, care se prezintă cu multe fisuri, iar o parte din nișele săpate au fost distruse de acțiunea constructivă a nobilului Baici, mai ales în zona unde s-a plasat clădirea cu un plan neogotic. Din toate aceste nișe aferente fostelor chilii, numai una singură, săpată pe o adîncime de 1,50 m, a mai păstrat urmele lăcașului de prindere a ușii, iar la interior pe peretele vestic o mică firidă special cioplită pentru așezarea lumînărilor. Deși după tradiția locală o parte din aceste lăcașuri cioplite ar fi prezentat și urme de pictură, totuși la o cercetare foarte atentă nu s-a surprins nimic din ceea ce ar putea concluziona în existența unor fresce sau eventuale zgrăfite.

În stadiul actual al cercetărilor, pentru datarea acestui ansamblu monastic dispunem numai de observațiile stratigrafice, și ne referim la primul nivel de funcționare, reprezentat de un strat castaniu, nivel surprins în secțiunile S I și S II. Acest strat, pigmentat cu granule de cărbune, conținea un bogat material ceramic, care poate fi împărțit în două categorii: una mai numeroasă reprezentînd cam 2/3 din întreg materialul recoltat, ce cuprinde o ceramică confecționată dintr-o pastă inferioară și arsă reducător, cu suprafața aspră la pipăit și lucrată la roată înceată; cealaltă categorie este reprezentată prin fragmente ceramice lucrate mai îngrijit și arse semioxidant. În general ceramica descoperită provine de la categoria oalelor borcan, cu gîtul scurt, pereții bombați și cu diferite variante ale buzei, precum și de la categoria căldărilor de lut (fig.2). Din repertoriul motivistic remarcăm prezența decorului constînd din banda în val, împușăturila realizate cu unghia sau registre decorative, lucrate cu pieptenul, toate acestea asociate cu șiruri de caneluri sau striuri orizontale.

Caracteristicile acestei ceramici ne conduc către o datare a înființării primului nucleu monastic la Vărădia către sfîrșitul sec. al XI-lea, eventual începutul sec. al XII-lea⁵. Deși ultima etapă de reconstrucție, făcută în secolul trecut, a distrus mai mult decît acțiunea intemperiiilor și reparațiilor anterioare, putem conchide că în prima e-

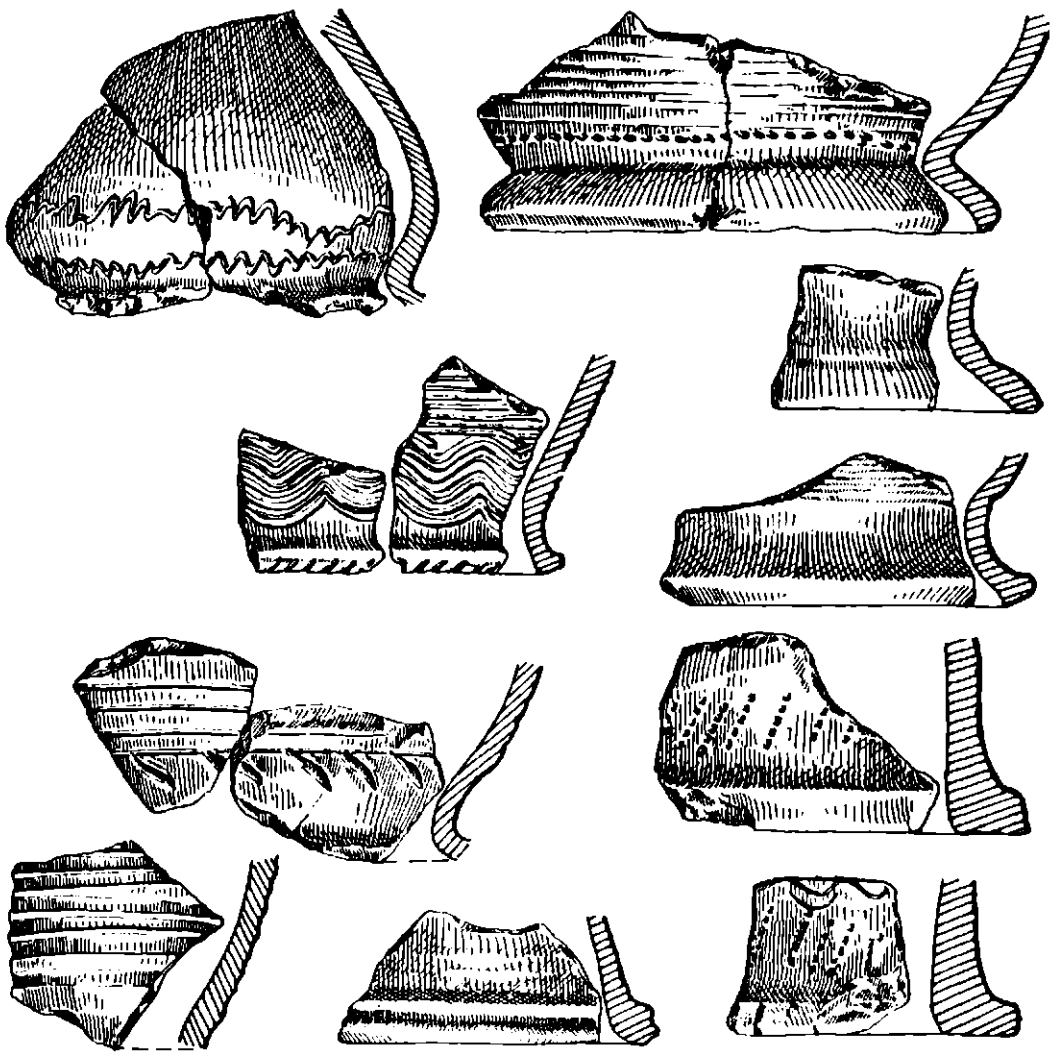

Fig.2.- Ceramică surprinsă pe nivelul inițial de funcționare, datată sec. XI-XII.

tapă de existență acest așezământ monastic a funcționat cu o biserică a cărei planimetrie cu abside laterale se circumscria regulilor ritului răsăritean. E greu de presupus ce se afla în interiorul stîncii, acolo unde acum se află mausoleul familiei Baici, dacă acesta a păstrat galeria subterană, sau aceasta reprezintă creația efectivă a meșterilor italieni. Ipoteza preluării unei foste camere funerare aferentă mănăstirii, pentru perioada de început nu apare imposibilă, mai ales că analogii cu monumente rupestre pentru epoca respectivă sînt suficiente în spațiul sud-balcanic⁶. Și asta în lipsa totală a descoperirii vreunei înhumări, la care adăugînd observațiile înregistrate de cercetarea arheologică efectuată pe terasa superioară ar constitui cîteva argumente în favoarea atribuirii galeriei subterane din capela Baici, ca un compartiment funerar, folosit probabil în perioada de început a lăcașului monahal⁷.

Avînd în vedere caracterul restrîns al acestor cercetări concentrate într-o singură campanie, în stadiul actual al materialului acumulat nu pot fi formulate niște concluzii ample, ci numai emiterea unor considerații cu caracter de ipoteze de lucru.

Nu vom intra în detalierea evenimentelor referitoare la cele mai vechi organizații bisericesti atestate documentar pe teritoriul Banatului, care îndeobște sînt cunoscute. Ne vom opri asupra momentului de organizare a arhiepiscopiei de Ohrida în anii 1019-1020, reformă bisericască de o mare însemnătate, care în sec.XI-XII a afectat întreaga biserică din Balcani. Între eparhiile sufragane figura și episcopia Moravei, cu reședința la Branicevo, care-și extindea jurisdicția și asupra teritoriului Banatului. Unul din cele șapte centre episcopale, între care episcopul avea 15 clerici și 15 jeleri, figura sub numele de Bisisko sau Dibiskon, adică Tibiscum, localizat după ultimele cercetări la Timișoara de azi⁸. Ceea ce este semnificativ pentru climatul nu numai din Banat, dar și din Transilvania și apoi pentru Ungaria, pornind din sec.al X-lea pînă în sec.al XII-lea (chiar și după triumful catolicismului), este înregistrarea unei prezențe eclesiastice bizantino-balcanică, cînd propaganda bisericii de rit răsăritean în rîndul maselor populare pare să fi fost considerabilă.

Deși înfrîngerea lui Ahtum avea să determine în Banat mutații esențiale pe planul vieții bisericesti, mergînd de la transformarea importantelor lăcașuri monastice ale călugărilor sud-dunăreni în așezăminte de rit occidental pînă la acțiunea de un autentic misionarism a călugărului Gerardus de Sagredo, totuși în intervalul cuprins între sec.XI-XIII va continua și activitatea de misionarism oriental, și de înființare, atît cît documentele ne-o permit, a unui număr destul de mare de mănăstiri, locuite de călugări basilieni.

În acest context istoric trebuie plasate și începuturile existenței așezămîntului monastic de la Vărădia, care deși rudimentar realizat din punct de vedere al execuției constructive (căci nu se poate compara cu bisericile rupestre din Capadocea⁹, sau cu cele din Italia meri-

dională¹⁰, ea se leagă în ultimă instanță de o comunitate ortodoxă, eventuali reprezentanți ai unui monahism provincial bizantino-balcanic, organizați în așezări cenobitice și sihăstrie depărtate de lume. Si în acest sens mai apropiate apar analogiile cu monumentele rupestre din Grecia și Bulgaria sau cu ansamblul de la Basarabi Murfatlar¹¹.

Poate mai târziu, în secolele următoare - când pe întreg teritoriul bănățean se înregistrează o puternică activitate de refniințare a fostelor mănăstiri ortodoxe -, rolul așezământului monastic de la Vărădia să capete cu totul alte valențe. Prin această continuitate, surprinsă arheologic pînă în sec.al XVI-lea, s-a întărit rolul ortodoxiei, care a reprezentat nu numai o doctrină teologică, ci un continuu suport pentru permanenta ființei naționale.

NOTE

- 1 Coriolan Suci, Dictionar al localităților din Transilvania, vol.II, București, 1958, p.53.
- 2 Conscripția poporului de legea ortodoxă răsăriteană neunită din eparhia Vîrșețului pe anul 1797, în limba srbă, descoperită de profesorul Silviu Anuichi în arhiva Academiei de Știință și Artă din Sremski Karlovitz, fondul mitropolitan patriarhal, A, nr.33/1797, caietul 3, fila 13. Textul documentului ne-a fost pus la dispoziție, pentru care prezentăm și pe această cale mulțumirile noastre profesorului S.Anuichi.
- 3 N.Tincu Velia, Istorieară bisericească politico-națională, Sibin, 1850, p.182-183.
- 4 Ibidem.
- 5 L.Munteanu, Cercetări arheologice în așezarea feudală timpurie de la Mănăstirea Bodrog, jud.Arad, în Cercetări arheologice, IV, Muzeul Național de Istorie, București, p.92; idem, în Cercetări arheologice, V, p.115.
- 6 R.Theodorescu, Bizanț, Balcani, Occident, la începuturile culturii medievale românești, sec.X-XIV, București, 1974, p.92.
- 7 Cercetarea arheologică efectuată pe tușa superioară a colinei înregistrat printre altele și descoperirea unui cimitir datat sec.XVIII-XIX, cimitir aferent cătunului situat la nord-vest față de Vărădia. Informații transmise de arheologul E.Iaroslavschi, pentru care fi aducem din nou mulțumirile noastre.
- 8 I.D.Suci, Monografia Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, p.32.
- 9 G.de Jerphanion, Les églises rupestres de Capadoce et la place de leur peinture dans le développement de l'iconographie Chrétienne, în BCMI, XXVII, 1932, p.145-184.
- 10 Cf.G.Gabrieli, Inventario topografico e Sigilografico delle cripte eremitiche basiliane di Puglia, Roma, 1936.
- 11 I.Barnea, Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja, în "Cahiers archéologiques", 1962, p.187-208.

Résumé

Les recherches archéologiques entreprises à l'objectif "La Chilii", com. Varadia, dép. de Caraș-Severin, ont permis l'identification d'une ancienne demeure monacale formée par un couvent et des cellules, toutes les deux composants creusés dans le rocher le long duquel s'alignait tout le complexe abbatial.

Le complexe abbatial que l'on y a découvert a pu être daté du point de vue archéologique à l'aide des nombreux fragments céramiques découverts dans le premier niveau de fonctionnement. Ainsi la date de son existence a pu être établie vers la fin de l'XIe s. - le début du XIIe s.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1.- Plan général de l'objectif "La Chilii".

Fig. 2.- Céramique recueillie dans le niveau initial de fonctionnement, datée à l'XI-XIIe s.